

SOCIALISTICKÉ VÝROBNÍ VZTAHY JAKO DIALEKTICKÁ TOTALITA

JOSEF CIBULKA

Není nic běžnějšího než názor, že historickou souvislostí je geneze dosud nerozvinutých celků, vznikání, prostě ona zárodečná etapa vznikání daného útvaru, kdy ještě zkoumaný útvar není determinován svými vlastními vývojovými zákonitostmi, kdy je určován výlučně vnějšími činiteli. Je-li už zkoumaný útvar rozvinut, řídí-li se už svými vlastními zákonitostmi, potom jde, podle běžného názoru, už o hledisko struktury tohoto předmětu, o hledisko jeho strukturních zákonitostí. Dle těchto běžných hledisek je poznáváný předmět historický v tom stupni, v němž je nehotový, labilní; je historický jen potud, pokud se v něm nerozvinuly jeho specifické rysy, pokud je pro něj rozhodující určování vnějšími podmínkami. Historické čili genetické hledisko podle toho odpovídá pouze na otázku, jak vznikl zkoumaný útvar. Na otázku, jaké jsou zákonitosti už rozvinutého systému, odpovídá, podle běžných názorů, hledisko struktury daného systému.

Například fyzik David Bohm, když ukazuje, jak je historicitu fyzikální reality zdrojem její nezvratnosti, výslovně spatřuje tuto historicitu výlučně ve vznikání systémů. Píše: „U složitých systémů nelze základní charakter jejich zákonů plně oddělit od historického procesu, v jehož průběhu tyto systémy nabývají svých charakteristických vlastností.“¹

Marxistická dialektika, jak byla rozvinuta zejména Marxem v *Kapitálu*, překonala zjednodušené pojetí genetické stránky na jedné straně a strukturní stránky na druhé straně. Smyslem základního marxistického poznatku, že pohyb je neodlučitelnou formou existence hmoty, není ani to, že všem objektivně existujícím systémům je vlastní cyklický pohyb, ani to, že všechny objektivní systémy jsou historicky přechodné, že historicky vznikaly a že zase zaniknou a přemění se v jiné. Pohyb se neredukuje ani na cyklické procesy uvnitř stabilizovaných systémů, ani se neredukuje na ony přechodné stavy, kdy systém teprve vzniká a ještě se neřídí svými vlastními zákonitostmi, či kdy zaniká a už se neřídí svými vlastními zákonitostmi. *Pohyb se neredukuje na vznikání a zanikání kvalitativně specifických útvarů a zákonitosti už stabilizovaných, kvalitativně specifických útvarů se neredukují na strukturní vztahy. Vznikání kvalitativně specifických útvarů je pouhou odvozenou formou historického pohybu, pouhou prehistorií těchto kvalitativně specifických útvarů. Moment stability strukturních vztahů je odvozeným, formálním momentem ve své podstatě dynamických, dialektických zákonitostí kvalitativně specifických útvarů objektivní reality. Každý komplexní polymer, každý živý organismus, každá ekonomická výrobní jednotka, každý společenský způsob výroby jsou dialektickými totalitami. Stabilita, strukturnost, systémovost jsou jen druhotnými, povrchovými rysy jejich existence.*

¹ D. Bohm, *Příčinnost a náhodnost v současné fyzice*, 234 (rusky).

Podstatou jejich existence je dialektická jednota vnitřně rozporných tendencí. Obě tyto rozporné tendence patří k podstatě takovýchto dialektických totalit, a neustálý boj těchto rozporných tendencí je zdrojem vnitřního samovývoje každé dialektické totality.² Smyslem základní pravdy, že pohyb je formou existence veškeré skutečnosti, je především to, že jednotlivé útvary skutečnosti, jež se jeví jako stabilní systémy, jsou ve svém nejhlubším jádru dialektickými totalitami, že to, co se jeví jako cyklický pohyb neměnných strukturních vztahů, je bojem rozporných tendencí, jimiž se neustále znovu vytváří rozporná jednota obou tendencí. Základem historicity veškeré skutečnosti je právě tento vnitřní samovývoj, jímž se neustále znovu vytváří rozporná jednota dialektických totalit.

Geneze dialektických totalit je onou fází jejich pohybu, kdy se tyto dialektické totality teprve rodí, kdy se rodí jejich vlastní vnitřní pohyb, kdy jsou ještě určující vnější podmínky zrodu dané dialektické totality. Fáze geneze je fází prehistorického pohybu, kdy ještě daná dialektická totalita nepočala absolvovat svůj vlastní historický pohyb, pro ni specificky určovaný jejími vnitřními rozpory. Základem pohybu skutečnosti však je vlastní historie existujících dialektických totalit, onen pohyb, jenž je už plně určován vnitřními rozpornými tendencemi, vnitřními zákonitostmi daných dialektických totalit.

Toto rozlišení mezi prehistorií a historií po prvé formuloval s. Jindřich Zelený,³ jenž však, bohužel, v konkrétní analýze ekonomických souvislostí *Kapitálu* ulpěl na požadavku jednoty logické a historické metody, a nečinil myšlenku o historii a prehistorii principem takého rozboru, jenž by opravdu překročil pouhý požadavek jednoty logické a historické metody.⁴ Zato pronikavá filosofická zobecnění základních otázek *Kapitálu*, jež hluboce osvětlují vztah prehistorických a historických procesů v Marxově pojetí, přináší Iljenkovova stat *Logické a historické*, kterou s. Iljenkov publikoval po své knize *Dialektika abstraktního a konkrétního v Marxově Kapitálu*.⁵

Marx ukazoval zejména v *Německé ideologii*, jak po celá staletí vznikání kapitalismu se stále a stále úporně drželo panství kapitalistickému způsobu výroby vnějších feudálních podmínek nad kapitalismem. Podmínky ekonomické nerovnoměrnosti celosvětové ekonomiky, vytvořené feudalismem, určovaly, kde a jakým směrem se rozvíjel kapitalismus. Dokonce ještě v 18. století se Anglie rozvíjela jako největší velmoc průmyslových manufaktur *proto*, že jako největší námořní mocnost měla maximální možnosti těžit z ekonomické nerovnoměrnosti světa, vytvořené vládou předkapitalistických způsobů výroby. „Národ, který měl prvenství jako námořní a koloniální mocnost, si samozřejmě zajistil i největší kvantitativní a kvalitativní rozšíření manufaktury. Manufaktura se vůbec nemohla obejít bez ochrany, protože sebemenší změna, ke které došlo v jiných

² Viz I. Málek, *Historická metoda a experiment*. Sborník K metodologii experimentálních věd, NČSAV, Praha 1959, 107, 109.

³ J. Zelený, *Vztah postupu teoretického zobrazení ke skutečné historii v Marxově Kapitálu*. Filosofický časopis (1961), č. 5.

⁴ O tom bude ještě zevrubně pojednávat v připravované monografii.

⁵ E. V. Iljenkov, *Logičeskoje i istoričeskoje*. Sborník Voprosy dialektičeskogo materializma, AN SSSR 1960.

zemích, ji mohla připravit: o trhy a přivést ji na mizinu; bylo snadné zavést ji v zemi, jestliže k tomu byly alespoň trochu příznivé podmínky, ale stejně snadno mohla být zničena. Způsob, jakým byla zejména v osmáctém století provozována na venkově, spojoval ji zároveň s životními poměry velké masy lidí tak těsně, že by se žádná země nebyla mohla odvážit dát v sázku její existenci tím, že by připustila svobodnou konkurenci. Nakolik se zmůže na vývoz, závisí úplně na rozšíření nebo omezení obchodu a poměrně velmi nepatrně ho zpětně ovlivňuje . . . Osmácté století bylo stoletím obchodu . . .⁶

Zatímco v epoše, kdy takto určitá dialektická totalita, jako např. kapitalistický způsob výroby, teprve vzniká, určují vnější podmínky směr vývoje této dialektické totality, v epoše kdy je dialektická totalita rozvinutá, je už určující její vlastní pohyb. Včleňuje do sebe vnější podmínky a přetváří je ve své vlastní podřízené momenty. V tom stupni, v němž je kapitalistický způsob výroby již rozvinutou dialektickou totalitou, přestává být zahraniční obchod hybnou silou jeho rozvoje, a stává se podřízeným výsledkem vnitřního pohybu kapitalistické ekonomiky. Marx to formuluje: „Rozšiřování zahraničního obchodu, třebaže v dobách dětství kapitalistického výrobního způsobu bylo jeho základnou, stalo se s rozvojem tohoto výrobního způsobu jeho vlastním výsledkem, protože potřeba širšího trhu je jeho vnitřní nutností.“⁷ Podobný přechod z prehistorické fáze vznikání kapitalismu k vlastní historii kapitalismu jako výrobního řádu, jenž se pohybuje už svým vlastním pohybem, ukazuje Marx i při analýze formálního a reálného podřízení práce kapitálu,⁸ a při analýze koloběhu kapitálu, když rozebírá, jak kapitál vtaňuje do procesu svého koloběhu — v měřítku světového trhu — i zboží, vyrobené za nejrozmanitějších způsobů společenské výroby.

Hlavní formulace o tom, jak vlastní pohyb rozvinuté dialektické totality dialekticky neguje a jak si podřizuje předpoklady svého vznikání, jsou uloženy v Marxově díle *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*: „Kapitál, jenž se už jednou historicky rozvinul („das einmal historisch entwickelte Kapital“), sám vytváří své existenční podmínky; vytváří je nikoliv jakožto podmínky svého vznikání, nýbrž jakožto výsledky své existence . . ., nadbytečný kapitál I se sám klade a uskutečňuje jakožto kapitál, jakmile vyprodukoval nadbytečný kapitál II, tedy jakmile zmizely předpoklady, jež leží ještě vně pohybu skutečného kapitálu, jakmile zmizely předpoklady peněz, jež přecházejí v kapitál. Kapitál pak sám kladl v souladu se svou vlastní imanentní podstatou podmínky, z nichž se ve výrobě vychází. Podmínka, že kapitalista musí, aby je kladl jako kapitál, vnést vytvořené hodnoty do oběhu vlastní prací a jakkoliv jinak, jen ne díky již minulé a dané námezdní práci, patří k antidualiálním podmínkám kapitálu, k jeho historickým předpokladům (rozuměj: prehistorickým předpokladům — pozn. J. C.), jež právě zanikly jako jeho historické předpoklady, a proto patří k dě-

⁶ K. Marx — F. Engels, *Německá ideologie*, 9. svazek *Sebraných spisů*, SNPL 1953, 72—3; *Kapitál* III, kapitola XX, 356.

⁷ K. Marx, *Kapitál* III, kapitola XIV, česky, 254. „Když se kapitál posílá do ciziny, neposílá se tam proto, že by se ho absolutně nemohlo použít doma. Děje se tak proto, že v cizině může být zaměstnán s vyšší mírou zisku.“ (*Kapitál* III, kapitola XV, 273.)

⁸ K. Marx, *Kapitál* I, kapitola XIV, 539—540.

jinám jeho vytváření, nikoliv k jeho současným dějinám („keinesweges aber zu seiner kontemporären Geschichte“); to znamená, že nepatří k systému výrobního způsobu, jenž je ovládnán kapitálem. Je-li např. útěk nevolníků do měst jednou z historických (Marx zde mluví genetických, prehistorických — pozn. J. C.) podmínek a předpokladů existence měst, není podmínkou, není momentem skutečnosti už rozvinuté existence měst („der Wirklichkeit des ausgebildeten Städtewesens“), nýbrž patří k jejím minulým předpokladům, k předpokladům jejího vznikání, jež jsou zrušeny v její existenci. Podmínky a předpoklady vznikání kapitálu právě předpokládají, že kapitál ještě neexistuje, že teprve vzniká. Míží tedy, jakmile existuje skutečný kapitál, to znamená kapitál, jenž sám vychází ze své skutečnosti, vytváří podmínky svého uskutečnění. Tak např. při procesu bezprostředního vznikání kapitálu z peněz či z pro sebe izolované hodnoty předpokládáme, že kapitalista ještě jakožto nekapitalista uskutečnil akumulaci, že si ušetřil hodnoty, jež získal vlastní prací. Předpoklady přeměny peněz v kapitál se nám jeví jako dané vnější předpoklady. Jakmile však kapitál jako takový vznikl, vytváří si své vlastní předpoklady, zejména disponuje reálnými podmínkami vytváření nových hodnot bez výměny, cestou vlastního výrobního procesu. Tyto předpoklady byly původně předpoklady jeho vznikání, a proto ještě nemohly vzniknout v důsledku jeho aktivity jakožto kapitálu. Nyní jsou výsledky jeho vlastního uskutečňování, jako jím, kapitálem kladená skutečnost. Nejsou již podmínkami jeho vzniku, nýbrž výsledky jeho existence.“⁹

Tou měrou, již kterákoliv dialektická totalita uzrává, včleňuje prehistorické podmínky svého vzniku do svého vlastního vnitřního samovývoje, do své vlastní historie. Zatímco v etapě prehistorie této dialektické totality byly těžištěm objektivní determinace vnější podmínky, v etapě vlastní historie dialektické totality se stávají těžištěm determinace vnitřní tendence, a původní vnější podmínky se mění v podřízené momenty dialektické totality.

Neexistuje absolutní propast mezi vnitřním samovývojem a mezi vnějšími podmínkami. Některé zvláště významné vnější podmínky se transformují ve vnitřní podmínky, podstatné vnější podmínky jsou zákonitostmi rozporného samovývoje vyššího řádu, zákonitostmi komplexnější dialektické totality, do níž je zkoumaná dialektická totalita včleněna. Tento komplexnější samovývoj se prosazuje uvnitř pohybu zkoumaného dílčího samovývoje jako hlavní stránka jeho vnitřního rozporu. V procesu vnitřní rozpornosti původní dialektické totality se rodí mezi-
stupně mezi starou a novou kvalitou, mezistupně v přechodu od původní dialektické totality k rodící se dialektické totalitě. Ale podkladem pro pochopení geneze vznikajících dialektických totalit je vnitřní pohyb výchozích dialektických totalit a jejich vnitřní rozpornost, nikoliv hledisko, jež přistupuje k prolínání a střetání rozličných dialektických totalit jako k nějakému rovnocennému souboru vnějších podmínek.

Historie už rozvinutých dialektických totalit, vnitřní samovývoj už rozvinutých dialektických totalit je klíčem k pochopení geneze vznikajících dialektických totalit.

⁹ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, 363—364.

Vnitřní samovývoj jednak do sebe včleňuje prehistorické procesy, jež jej zrodily, jednak je zdrojem geneze nových vznikajících dialektických totalit. Je to sama vnitřní rozpornost původní kvality, původní dialektické totality, jež zákonitě vede k tomu aby se původně vedlejší stránka rozporu stávala hlavní stránkou, jež zákonitě vede ke své vlastní dialektické negaci a ke zrodu kvalitativně nové dialektické totality. Vnitřní rozpornost výchozí dialektické totality vytváří nepřetržitý dialektický přechod od této výchozí dialektické totality ke kvalitativně vyšší dialektické totalitě.

Vlastní historie v uvedeném smyslu vnitřního rozporného samovývoje se takto jasně odlišuje od procesu geneze, prehistorie v oblasti společenských jevů. Ale i v oblasti přírodních procesů se zdá odpovídat skutečnosti, odlišíme-li moment vytvoření např. určitého biologického typu skokem od postupného rozšiřování takto vzniklé kvalitativní změny na celý biologický druh (Bertalanffyho odlišení mikroevoluce a makroevoluce).¹⁰ Mutace, k nimž původně došlo jen u jednotlivých individuí, se v případech, že jsou příznivé pro rozvoj těchto organismů, v procesu selekce upevňují a rozšiřují. Selekční proces takto není, v Bertalanffyho pojetí, jakýmsi nediferencovaným nápoem podmínek vnějšího prostředí na organismus; naopak, působení vnějších podmínek pouze napomáhá, aby se masově rozšířily určité typy mutací, existující zatím u jednotlivých individuí. Vnější podmínky působí na základě vnitřních podmínek.

Zdálo by se samozřejmým, že ve společenských vědách pokračoval marxismus na základech Marxova *Kapitálu*, že zde rozvíjel Marxovo pojetí vnitřního samovývoje předmětu poznání. Zdálo by se samozřejmým, že v poznávání socialistické společnosti marxističtí filosofové, ekonomové, vědečtí komunisté (ve smyslu vědeckého komunismu jako zvláštní disciplíny), historikové, právníci atd. postupovali podobně jako Marx v *Kapitálu*, že obdobně vycházeli ze zákonitostí, pramenících z vnitřního samovývoje socialistických výrobních vztahů a z jejich nadstavby.

Víme však, že tomu bylo právě naopak. Vývoj socialistické ekonomiky i vývoj socialistických společenských vztahů nebyl v údobí zjednodušování marxismu zkoumán jako výsledek *vnitřních* zákonitostí socialistické společnosti. Působení mezinárodního imperialismu na socialistickou společnost nebylo zkoumáno jako působení vnějších podmínek, jež se může prosazovat pouze prostřednictvím vnitřních procesů socialistické společnosti. Naopak, i v údobí, kdy v Sovětském svazu a potom i v ostatních socialistických zemích měl už po léta rozhodující význam sektor všelidového vlastnictví výrobních prostředků, i v údobí, kdy v těchto zemích už po léta socialistické společenské vztahy rozhodujícím způsobem utvářely život, se interpretovaly všechny společenské procesy z prehistorického hlediska, jako by socialistická společnost stále jen vznikala na půdě mezinárodním imperialismem určených objektivních podmínek.

Extrémní absolutizací tohoto prehistorického stanoviska, jež odmítá brát v úvahu, že základem vývoje socialistické společnosti jsou už existující socialistické výrobní vztahy a že mezinárodní imperialismus může působit na socialistickou společnost už jen prostřednictvím vnitřního pohybu socialistické společnosti, je

¹⁰ L. von Bertalanffy, *Das biologische Weltbild*, 91.

soustava teoretických názorů ÚV KS Číny. ÚV KS Číny stále vychází z onoho poměru sil v mezinárodním měřítku, jaký platil v dvacátých letech. Jedinou vyzrálou ekonomickou základnou, jež ve světovém měřítku určuje objektivní podmínky života, je, podle falešného pojetí ÚV KS Číny, stále jen mezinárodní kapitalismus. Síly socialismu a vůbec protiimperialistické síly jsou prý stále, jako tomu bylo v dvacátých letech, silami politického boje proti rozhodující ekonomické základně. Určujícími zákonitostmi světového vývoje jsou, podle falešného stanoviska KS Číny, stále výlučně jen zákonitosti mezinárodního kapitalismu. Proto prý stále platí zákonitost o nevyhnutelnosti válek. Síly socialismu jsou dle tohoto falešného stanoviska stále jen ve stadiu své prehistorie. Je nutno je hodnotit ne dle toho, co pozitivně vyrobí, pozitivně vytvoří, co pozitivně postaví proti ekonomice kapitalismu; je nutno je hodnotit především dle toho, jak jsou vyzbrojeny k vojenskému střetnutí s imperialismem. Z tohoto hlediska, jež staví na druhé místo rozhodující úlohu společenské výroby a rozhodující úlohu socialistické světové soustavy jako nositele vlastního pohybu socialistického způsobu výroby, se jeví národně osvobozenecká hnutí, jež nedisponují žádnou ekonomickou základnou, důležitější než socialistická světová soustava, protože působí v nejslabších člancích světového imperialismu.

Hledisko ÚV KS Číny takto absolutizuje prehistorický pohled na světovou socialistickou soustavu v nynější době, kdy už je takovýto přístup zcela očividně absurdní. Ale tendence k nadřazování prehistorických hledisek byla v údobí kultu osobnosti metodologickým principem celé praxe i teorie dogmatismu.

Objektivním základem této tendence byla skutečnost, že Sovětský svaz čtvrt století budoval socialismus v podmínkách kapitalistického obklíčení, takže podmínky kapitalistického obklíčení a potřeby celosvětového boje proletariátu proti objektivním ekonomickým podmínkám světového imperialismu nutně určovaly ekonomicko-politický vývoj Sovětského svazu na prvním místě, kdežto vnitřní potřeby budování socialismu v SSSR byly nutně podřízeny úloze Sovětského svazu jako opory světové socialistické revoluce. Komunistická strana a lid Sovětského svazu odmítli trockistické úsilí, aby byl vnitřní ekonomicko-politický rozvoj Sovětského svazu úplně obětován trockisticky chápaným potřebám světové socialistické revoluce.

Lenin chápal naopak i potlačovatelské úkoly proletářské revoluce a diktatury proletariátu z hlediska vytváření předpokladů *budovatelské* jednoty pracujících mas, z hlediska perspektivy budování komunismu. „Pro revolucionáře-maloměšťáka je typické, že nevidí, že pro socialismus nestačí dobíjet, potírat — to stačí drobnému vlastníkovvi, který se rozlítal na velkého vlastníka . . . Je možné být rozhodný nebo nerozhodný v otázce nacionalizace, konfiskace . . . Ale v tom to právě vězí, že ani největší „rozhodnost“ na světě nestačí pro přechod od nacionalizace a konfiskace k zespolečenštění . . .“³¹ Klíčem k pochopení zákonitě nutného vítězství historicky progresivních sil je i v epoše vznikání nového společenského řádu, i v epoše jeho prehistorie, perspektivní sejetí této prehistorie s rodícími se vlastními zákonitostmi nového společenského řádu, jež tyto progresivní síly

³¹ V. I. Lenin, O „levém“ dětinství a maloměšťáctví, *Sebrané spisy*.

probojovávají. Klíčem k pochopení prehistorických fází pohybu jsou rodící se zákonitosti vlastního samovývoje, zákonitosti historické fáze tohoto pohybu. Zhoubné nánosy, jimiž se metody kultu osobnosti pokoušely deformovat světodějnou tvůrčí aktivitu socialistických mas, naopak uměle konzervovaly prehistorické momenty vznikání socialistických společenských vztahů i pro ty vývojové etapy, kdy už vlastní zákonitosti socialistických společenských vztahů rozhodujícím způsobem určovaly náplň vývojových procesů ve všech oblastech socialistického života.

Zatímco Leninovo pojetí rozbití buržoazní společnosti podřizuje potlačovatelské úkoly budovatelským úkolům sebevýchovy mas jejich vlastní tvůrčí činností, Stalinovo pojetí rozvinuté výstavby socialismu a dokonce i Stalinovo pojetí přechodu ke komunismu falešně obchází určující úlohu společenského bytí, určující úlohu společenské výroby, a staví na první místo politickomocenskou stránku. Klíčem k řešení úkolů, jež přináší vnitřní vývoj rozvinuté socialistické společnosti, bylo Stalinovi hledisko, jako by vnější podmínky kapitalistického obklíčení byly mocnější než dlouholetá existence socialistického společenského bytí.

Polský ekonom Włodzimierz Brus líčí ve své knize *Modely socialistického hospodářství*¹² velmi výrazně zásadní diskuse sovětských ekonomů, jakými cestami budovat v Sovětském svazu socialistické hospodářství. Na jednom místě své knihy soudruh Brus uvádí, že ti ekonomové, kteří v dvacátých letech vycházeli z daných podmínek malovýrobního Ruska, si říkali „genetikové“, kdežto ti ekonomové, kteří vycházeli z cílů rychlé socialistické přestavby, si říkali „teleologové“. Tyto názvy, až na to, že místo „genetikové“ by bylo přesnější „prehistorikové“, velmi výrazně vystihují, jak hlubokému odklonu od Marxova ekonomického učení vedla přímočará absolutizace té okolnosti světového vývoje, že se socialistická revoluce uskutečnila po prvé právě v Rusku, a nikoli ve vyspělé zemi monopolistického kapitalismu. Zatímco vznik socialismu je ve skutečnosti dialektickou negací vnitřně rozporné kapitalistické společnosti — a i vznik socialismu v Rusku byl projevem procesu dialektické negace kapitalismu v celosvětovém měřítku — z hlediska vnitřní ekonomické přestavby Ruska v dvacátých letech mohla vyvstat, a také vyvstala zkrslující alternativa, odrážející zvláštnosti ekonomické volby v malovýrobní zemi: Buď vycházet z toho, jaká *musí* být v několika letech socialistická ekonomika, aby ji světový kapitalismus nerozdrtil, což bylo z hlediska vnitřních ekonomických podmínek Ruska teleologické hledisko, anebo vycházet z existujících podmínek země, v níž převažovala rolnická malovýroba, což bylo hledisko prehistorie nejen ve vztahu k úkolům dialektické negace kapitalistické ekonomiky, ale i ve vztahu k úkolům onoho stupně zespo- lečenštění výroby, jež je charakteristický pro monopolistický kapitalismus, a dokonce i pro rozvinutý předmonopolistický kapitalismus. Je zřejmé, že správná byla jediná ona první cesta, prosazovaná proti Bucharinovi většinou Ústředního výboru v čele se Stalinem. Stejně tak však je zřejmé, že v této cestě skutečně existoval mezi výchozím malovýrobním stavem dvacátých let a mezi bezprostředními cíli, uskutečněnými v první a druhé pětiletce, teleologický vztah a nikoliv

¹² Wl. Brus, *Modely socialistického hospodářství*, 162.

vztah dialektické negace výchozího stavu. Existence mezinárodního obklíčení a existence mimořádně nízké ekonomické úrovně Ruska dvacátých let vnutila sovětským komunistům dvacátých let alternativu: buď teleologický přístup k urychlené industrializaci, anebo postupné využívání vnitřních ekonomických podmínek, což znamenalo — v podmínkách imperialistického obklíčení — zardoušení socialismu. Vzhledem k dané situaci imperialistického obklíčení i vzhledem k převažujícímu malovýrobnímu charakteru ekonomiky Ruska dvacátých let nebyla možná „normální“ cesta, cesta dialektické negace dané rozvinuté kapitalistické ekonomiky, daného kapitalistického zespolečenštění výroby. Na jedné straně stálo hledisko *prehistorie* procesu dialektické negace kapitalismu, hledisko využívání daných malovýrobních podmínek, na druhé straně hledisko teleologického přístupu k stanovení temp industrializace, jež bylo v podmínkách imperialistického obklíčení nezbytné. Ale jak Brus uvádí přesvědčivými citacemi, Preobraženskij, tehdejší hlavní teoretik rychlých temp industrializace, spatřoval v neekvivalentní výměně výrobků, charakterizující budování socialismu cestou urychlených zvrátů, obecnou zákonitost, ač je zřejmé, že nemůže platit v epoše rozvinutých socialistických výrobních vztahů.¹³ To znamená, že tento teoretik nastupujícího tuhého centralismu socialistického hospodářství vydával ještě 10 let po vzniku diktatury proletariátu v Rusku princip neekvivalentní výměny, charakteristický pro epochu vznikání socialistických výrobních vztahů, pro epochu jejich *prehistorie*, za zákonitost vlastního vnitřního pohybu socialistických výrobních vztahů. Obdobně i jeho oponent Bucharin vydával za ústřední zákonitost vnitřního pohybu socialistických výrobních vztahů zákon hodnoty, regulující malovýrobní ekonomiku Ruska dvacátých let.¹⁴ Zákon hodnoty Bucharin absolutizoval jako prototyp ekvivalentní výměny výrobků, podstatný i pro socialistické výrobní vztahy, ač klasikové marxismu výrazně poukazovali, že zákon hodnoty pouze oklikou, *ex post*, živelně prosazuje ekvivalentní výměnu výrobků, a že v podmínkách rozvinutého kapitalismu není už základem výměnných proporcí hodnota výrobků, ale jejich výrobní cena, jež vyjadřuje ono zespolečenštění výroby, které už za kapitalismu sjednocuje jednotlivá výrobní odvětví a láme jejich relativní izolovanost, charakteristickou pro předkapitalistickou zbožní výrobu a pro hodnotvornou samostatnost jednotlivých výrobních odvětví.

Vidíme tedy, že stanoviska obou proudů v sovětské ekonomické diskusi v dvacátých letech vycházela — jak to vyplývalo ze zvláštních podmínek budování socialismu v malovýrobním Rusku — z pozic *prehistorie* socialistické ekonomiky, z pozic, kdy se ještě socialistické výrobní vztahy neřídí svými vlastními vývojovými zákonitostmi. Na jedné straně stálo Bucharinem představované, administrativně potlačené stanovisko, kladoucí těžiště do malovýrobních tržních

¹³ Tamtéž, 71 n.

¹⁴ Tamtéž, 73 n. Brus průkazně ukazuje, že Bucharin nezvěčňoval malovýrobní hlediska a nezástával „teorii rovnováhy“ v tom primitivním smyslu, jak to líčí Stalin v *Otázkach leninizmu*. Brus líčí Bucharinovo stanovisko, jež jako by anticipuje názory četných marxistických ekonomů současné doby, se zřejmými sympatiemi. V dalším textu si ukážeme, že současná polemika mezi stoupenci existujícího byrokratického centralismu a mezi stoupenci jugoslávského modelu připomíná polemiku Preobraženskij—Bucharin.

vztahů, na druhé straně stanovisko, představované tehdy Preobraženským, jež vytvářelo teleologické, voluntaristické spojení mezi daným stavem a mezi schematicky pojatými cíli komunismu, stanovisko, absolutizující administrativní reglementaci ekonomického pohybu a vydávající je za specifickou zákonitost socialistických výrobních vztahů. Obě tato základní stanoviska se shodovala v tom, že vycházela z těch momentů, jež jsou v pohybu socialistické ekonomiky prehistorické, jež nemohou vyjadřovat hybné síly vnitřního vývoje socialistických výrobních vztahů.

Obdobně tomu je i v současné ekonomické diskusi u nás i v jiných socialistických zemích o tom, jak překonat byrokraticko-centralistický systém řízení hospodářství, jež omezuje iniciativu výrobních jednotek na pouhou iniciativu provádění příkazů centrálních orgánů, příkazů, jež nepředvídají reálný pohyb poptávky odběratelů, takže jsou odběratelé vydáni na milost dodavatelům, nemají výběr mezi dodavateli, a vzniká tak mrhání už vynaloženou společenskou prací, jaké Marx považoval za charakteristické pouze pro kapitalistickou ekonomiku, rozdíranou antagonistickými rozpory.¹⁵ Většina marxistických autorů, kteří publikovali svá stanoviska i rozličné podnětné konkrétní návrhy na radikální změny této soustavy řízení v odborných ekonomických časopisech a často i v denním tisku, si neklade otázku, zda bylo nutné vytvořit ve všech socialistických zemích byrokraticko-centralistický systém řízení hospodářství, kopírující onen systém tuhé centralizace, který koncem dvacátých a začátkem třicátých let vytvořili sovětsí komunisté, aby v malovýrobní zemi během několika málo let vytvořili v podmínkách imperialistického obklíčení „z ničeho“ moderní velkopřmysl, aby v několika málo letech dohnali kapitalismus a uhájili první socialistický stát, zástítu cesty vpřed ve všech světadílech. I autoři, kteří předkládají do budoucna návrhy, směřující k úplnému odstranění tohoto systému, jej považují prostě za daný, a často i výslovně tvrdí, že v minulosti, v prvních letech budování socialismu, byl nezbytný, že byl nezbytný i v Československu.¹⁶ Z této nikde nezduvodněné představy, že systém byrokratického centralismu byl v podstatě nutný, pak plyne i další představa, jako by centrální rozhodování už vyčerpalo své možnosti v oné byrokratické podobě, v jaké prakticky existuje, jako by se další cesty rozvoje řízení hospodářství nutně redukovaly na maximální omezení činnosti centrálního rozhodování ve prospěch rozvíjení tržních vztahů.

Ale existující aparát řízení našeho národního hospodářství je jen formálně podobný Marxově představě celospolečenského řízení. Je to aparát budovaný v etapě, kdy byl rozpor s kapitalismem hlavním rozporem, aparát svou podstatou politickosprávní, aparát adekvátní pro úkoly vznikání socialistických výrobních vztahů.

¹⁵ Výstižnou charakteristiku existujícího systému byrokraticko-centralistického systému viz v uváděné Brusově knize str. 196 n. a zejména str. 206.

¹⁶ Například soudruzi V. Pavlenka a K. Kočtůch, *Rozhodující úloha ekonomických nástrojů v řízení*. Pravda 29. 1. 1964, 3. Pouze Włodzimierz Brus ve své už uváděné knize *Modely socialistického hospodářství* píše, že tuhá centralismus *nebyl* nezbytný v minulosti a zdůňuje, že i v jím navrhovaném modelu musí být i investiční činnost centralizována (str. 250, 258 n.).

Existující byrokraticko-centralistické detailní rozhodování shora, omezující iniciativu zdola jen na volbu provádění, nevzniklo v Československu jako vědomá dialektická negace ekonomických nástrojů monopolistického kapitalismu, vládnoucího v Československu před vznikem diktatury proletariátu. Byrokraticko-centralistický styl řízení hospodářství vznikal v Československu umělým kopírováním forem politickosprávního centralismu, jež si v třicátých letech musel vytvořit Sovětský svaz, aby přeměnil agrární malovýrobní Rusko dvacátých let v průmyslovou velmoc třicátých let, aby tedy plnil zcela odlišné ekonomické úkoly, než před jakými stálo Československo čtyřicátých let. Detailní ukládání úkolů z centra bylo specifickou metodou řízení socialistického hospodářství SSSR v epoše socialistické industrializace, v epoše, kdy socialistické výrobní vztahy teprve vznikaly, kdy ještě nebyly určovány svými vlastními hybnými silami, kdy byl ještě rozpor s kapitalismem hlavním rozporem takovéto rodící se socialistické společnosti. Bylo nutno urychleně rozvíjet výrobní síly, urychleně budovat onen stupeň rozvoje výrobních sil, onen stupeň koncentrace výroby a z ní vyplývající onen stupeň ekonomických vztahů, jaký byl ve vyspělých kapitalistických zemích už dávno uskutečněn. Systém detailního přikazování shora dolů byl systémem ustavování ekonomické centralizace; jakmile je ekonomická centralizace ustavena, je administrativní centralismus direktivního nařizování zbytečný a škodlivý.

Onen systém byrokraticko-centralistického řízení, jenž existuje a je postupně odbouráván u nás i v jiných socialistických zemích, je tedy systémem, který byl zákonitý pouze v třicátých letech v Sovětském svazu, který patrně ani v třicátých letech nebyl zcela nezbytný v té vyhraněné podobě, v níž se v souvislosti s kultem osobnosti vystupňoval¹⁷ a který byl do Československa přenesen uměle, v rozporu se zcela odlišnými ekonomickými úkoly, před nimiž stálo socialistické Československo, s úkoly socialistické přestavby ekonomiky monopolistického kapitalismu.

Systém politickosprávního byrokraticko-centralistického řízení, jaký existuje a je postupně odbouráván v socialistických zemích, vznikl v epoše prehistorie socialistických výrobních vztahů, byl adekvátní pro řešení těch ekonomických úkolů, jež stály před diktaturou proletariátu v údobí přechodu od kapitalismu k socialismu, kdy byl ještě hlavním rozporem tohoto údobí rozpor s kapitalismem, a nikoliv vlastní rozpor socialistických výrobních vztahů.

Jak si tato soustava řízení neustále uchováva rysy údobí „válečného komunismu“, rysy přidělového systému, ukazuje velmi výrazně akademik Němčinov: „V materiálně technickém zásobování však u nás v podstatě i nadále funguje jakýsi svérázný „lístkový systém“. Předměty materiálně technického zásobování se vydávají proti tzv. příkazům z naturálních fondů, které jsou už pro každý podnik předem stanoveny a detailně rozvedeny do všech položek. Všechny zdroje materiálně technického zásobování jsou rozptýleny mezi nesčetné množství jednotlivých držitelů fondů (organizací a podniků) a jednotlivých položek. Těžko-

¹⁷ Srov. Brus, c. d., 250. Viz o tom blíže můj článek „O fetišizaci ekonomických zákonů“, OMF (1964), č. 3.

pádný systém předběžných požadavků na fondy, po nichž následuje četné prověřování fondů a konečně závazný výdej předmětů materiálně technického zásobování spotřebitelům prostřednictvím systému příkazů, to vše vede nevyhnutně k tomu, že náš hospodářský organismus trpí chorobami naturální směny. Příkazy jako každé jiné lístky se nikdy nevztahují na to množství zboží, které je skutečně v daném okamžiku a na daném místě potřebné...¹⁸ Marx vytýčil perspektivu celospolečenského přímého řízení jako dialektickou negaci těch omezených forem nepřímého celospolečenského řízení, jichž je schopen kapitalismus, a nikoliv jako návrat k naturálnímu hospodaření. Systém „přídelového hospodaření“, jaký kriticky analyzuje akademik Němčinov, byl jedinou cestou, již diktatura proletariátu v Sovětském svazu zvládla výchozí stav malovýrobní anarchie a nastolila proti této malovýrobní anarchii celospolečenské řízení, *budující* socialistické výrobní vztahy. Ale pro rozvinuté výrobní vztahy je nutno hledat takové formy materiálně technického zásobování, jež překonávají formy materiálně technického zásobování monopolistického kapitalismu. A v nejvyspělejších podnicích současného státně monopolistického kapitalismu v USA, existuje tak absolutní spolehlivost dodavatelů, že zde mají podniky zásoby surovin jen na 4 hodiny dopředu.¹⁹ Živelně vzniklé nástroje spontánní regulace jsou v současné kapitalistické ekonomice s to — přes to, že jde o ekonomiku, obsahující antagonistické rozpory — zabezpečit takovéto fungování materiálně technického zásobování. Je zřejmé, že úkolem socialistické ekonomiky musí být kriticky převzít a zdokonalit ty živelné páky regulace, jež vznikly ve vyspělém monopolistickém kapitalismu, a soustředit svů nápor proti živelnosti dědictví kapitalismu tam, kde živelnost zděděná kapitalistické ekonomiky skutečně je katastrofická.

Jak je tedy zřejmé, nutno rozlišovat: 1. Živelně vzniklé prvky regulace kapitalistické ekonomiky, jež třeba kriticky přepracovat, zdokonalit a včlenit do socialistické ekonomiky. 2. Ty podstatné momenty živelnosti kapitalistické ekonomiky, jimiž se projevuje antagonistická vnitřní rozpornost kapitalistické ekonomiky. A stejně tak je nutno rozlišovat: a) Administrativněsprávní centralismus, jež byl v Sovětském svazu metodou zvládnutí malovýrobní anarchie dvacátých let a budování socialistického průmyslu „z ničeho“; 2. Administrativněsprávní centralismus, jež byl nutný v Československu v prvních letech diktatury proletariátu, aby uskutečnil dialektickou negaci už existující koncentrace výroby, vytvořené výchozím ekonomickým systémem státně monopolistického kapitalismu. 3. Perspektivu takového typu centralismu, jež by odpovídal potřebám už stabilizované a rozvinuté socialistické ekonomiky. O tomto třetím typu centralismu budeme uvažovat níže. Zatím ale pouze konstatujeme, že jen nenormální podmínky kultu osobnosti mohly umožnit, aby onen druhý typ centralismu silou setrvačnosti a nadřazování resortních zájmů nad celospolečenské zájmy existoval až do našich dnů a aby byl vydáván za ztělesnění Marxovy myšlenky o přímém celospolečenském řízení výroby bezprostředními výrobci.

¹⁸ V. S. Němčinov, *Socialistické hospodaření a plánování výroby*. *Kommunist* (1964), č. 5. Citováno dle českého překladu v *Politické ekonomii* (1964), č. 6, 485.

¹⁹ *Voprosy organizacii proizvodstva v SŠA*, rusky, Moskva 1956, 39.

Proti této podobě přímého celospolečenského řízení je samozřejmě osvobozujícím krokem vpřed jugoslávská praxe o teoretické rozborů této praxe,²⁰ a decentralizační náměty, vyjádřené zejména ve stati s. Libermana,²¹ Šika,²² Pavlendy a Kočtúcha,²³ Lantaye,²⁴ Komendy²⁵ aj.

Je to právě jen v podmínkách socialismu dosažitelný stupeň koncentrace, specializace a monopolizace výroby, jenž je s to znovuobnovit konkurenční formy oběhu, jaké by nemohly živelně existovat, kdyby koncentrovaná velkovýroba nebyla celospolečensky uvědoměle řízena. Nastupující kapitalismus, prosazující monopolizaci jako vyvrcholení anarchické konkurence, živelně rdousil klasické vztahy nabídky a poptávky; stabilizovaný monopolistický kapitalismus a zejména socialismus může vědomě znovuobnovit ty momenty klasických konkurenčních vztahů, jichž možno využít v zájmu podstatných tendencí výroby ke koncentraci, specializaci a intenzifikaci. Jestliže monopoly v současných USA podporují vytváření malých, úzce specializovaných podniků a odebírají od nich součástky, jež by mohly vyrábět ve vlastní režii, je to právě vysoký stupeň koncentrace výroby, jenž monopolům umožňuje, aby takto obnovily vývojově progresivní momenty konkurenčních vztahů (ekonomický tlak mocného odběratele vůči závislému dodavateli), aniž se tím sebezmeně narušuje rozhodující úloha koncentrace výroby, v podmínkách socialistických výrobních vztahů je možno ještě účinněji využívat konkurenčních vztahů jako nástroje koncentrace a plánování výroby. Odstranění současného byrokratického centralismu umožní rozsáhlou výměnu vedoucích kádrů a bude předpokladem, aby mohly být nastoleny podstatné perspektivní problémy takového přímého celospolečenského řízení výroby, jaké měl na mysli Marx, přímého celospolečenského řízení, jež by už nebylo nástrojem urychleného ustavování objektivní centralizace ekonomických vztahů, ale jež by bylo nástrojem zobecnování a plánování vnitřního pohybu vysoce koncentrované a specializované socialistické výroby.

Celý problém je v kostce shrnut na tomto místě zprávy ÚV KSSS XXI. sjezdu: „Dříve jsme byli . . . nuceni vykupovat obilí v celé zemi, avšak nyní máme možnost nevykupovat zatím obilí v severozápadních oblastech RSFSR, v pobaltských republikách, v četných oblastech Běloruska a v Polesí na Ukrajině. Tyto oblasti se nyní budou specializovat na produkci mléka a technických plodin, k čemuž tam jsou nejvýhodnější podmínky. V budoucnosti ovšem, až tyto oblasti dostanou nezbytné množství minerálních hnojiv pro obilniny, zvýší výnosy a pozvednou obilní produkci, obilí tam bude dokonce levnější než v jiných oblastech a republikách. Pak bude výhodné nakupovat obilí i v těchto oblastech.“²⁶

²⁰ Viz zejména E. Kardej, *O vedoucí úloze Svazu komunistů Jugoslaviie při budování socialismu*. Moskevská Pravda 2. 6. 1956 a 3. 6. 1956; St. Popovič, *Organisacia privrede Jugoslaviie i uloga državy*, Rad, Bělehrad 1956.

²¹ E. Liberman, *Plán, zisk, premie*. Moskevská Pravda 9. 9. 1962.

²² O. Šik, *Problémy nové soustavy plánovitého řízení*. Nová mysl (1964), č. 10.

²³ V. Pavlenda — H. Kočtúch, *Rozhodující úloha ekonomických nástrojů v řízení*. Pravda 27. 1. 1964; 29. 1. 1964.

²⁴ A. Lantay, *Východisko je v koncepném riešení sústavy riadenia*. Pravda 10. 2. 1964.

²⁵ B. Komenda, *Co se nedá vyřešit měřením produktivity práce*. Rudé právo 28. 3. 1963.

²⁶ XXI. mimořádný sjezd KSSS. Zvláštní číslo Nové mysl (1959), 24.

Je nutno se stejným důrazem odmítnout hlediska byrokratického centralismu, pramenícího ze situace kapitalistického obklíčení Ruska třicátých let, centralismu, jenž hospodařil *pod* úrovní tržní rentability nabídky a poptávky, jenž byl nástrojem ustavování socialistických výrobních vztahů, a se stejným důrazem vytýčit perspektivu centralismu vysoce rozvinuté socialistické ekonomiky, jenž bude nástrojem permanentní přestavby struktury výroby odpovídající nepřetržitému procesu technické revoluce, centralismu, jenž by vysoce překračoval měřítko rentability tržních vztahů, jenž by byl adekvátní metodou uvědomělého regulování vnitřního samovývoje socialistických výrobních vztahů.

Předpokladem k vybudování tohoto perspektivního centralismu, odpovídajícího stupni koncentrace a specializace výroby rozvinuté socialistické ekonomiky, je dokonalé odstranění administrativního centralismu mocenskosprávního typu, přežívajícího z dob industrializace, a existence celé etapy stále se prohlubujícího systému konkurence socialistických výrobních jednotek na základě nabídky a poptávky, dlouhodobá etapa hospodaření na základě rentability výrobních jednotek, na základě zbožních dodavatelsko-odběratelských vztahů. V současné době je nutno soustředit všechny síly k odstranění byrokratického centralismu údobí, kdy byl ještě rozpor s kapitalismem hlavním rozparem naší ekonomiky, a maximálně rozvinout vnitřní možnosti soustavy tržních vztahů. Ale představa, že tržní mechanismus sám o sobě vytváří ekonomický tlak na dodavatele, je iluzorní. Tento tlak vytváří tržní mechanismus jen potud, pokud je nástrojem konkurenčních vztahů. V praxi všech socialistických zemí prokázal resortnický centralismus mocenskosprávního typu tak strašlivou setrvačnost, že z ekonomicko-politického hlediska je nezbytná dlouhodobá etapa samosprávného systému výrobních jednotek, a cestou k vytváření nebyrokratických centrálních orgánů může být pouze postupné pozvedání samosprávného systému na úroveň celospolečenského řízení.

Pro rozvoj socialistické společnosti je rozhodující pohyb jejich vlastních rozporů. Účinky rozporu socialismu s kapitalismem mohou pronikat do života socialistické společnosti především prostřednictvím vlastního vnitřního pohybu socialistických společenských vztahů. Pouze tehdy, jestliže se socialistické společenské vztahy svým vlastním vnitřním pohybem deformovaly, jestliže samo socialistické společenské bytí vychovává masy protisocialistickým směrem, mohou zbytky domácího kapitalismu a diverze zahraničního kapitalismu podstatně ovlivnit život socialistické společnosti.

V etapě, kdy se masy zákonitě soustřeďují k dobytí politické moci, k tomuto rozhodujícímu předpokladu budování socialismu, je rozhodující cestou shromažďování zkušeností mas to, že denní život stranických funkcionářů je bezprostředně spjat s životem bojujících mas. Ti, kdo vedou boj mas, sdílejí s masami jejich každodenní život, jejich denní starosti a potřeby, osobně se podílejí na zrodu progresivních tendencí. V pozdějších etapách budování socialismu už takovéto bezprostřední sejetí není možné. Život socialistické společnosti je, stejně jako život kapitalistické společnosti, podroben dělbě práce. V jakém stupni si vedoucí pracovník uchová rysy lidového tribuna v bezprostředním styku s voliči, je dáno jeho osobním stylem života, a není to podstatné pro to, zda tento vedoucí pracov-

ník dovede či nedovede nacházet účinné formy rozvíjení účasti mas na řízení. Často si v bezprostředním styku s voliči uchovává rysy lidového tribuna funkcionář, který má tendence k diktátorskému stylu řízení, který neumí nacházet účinné formy účasti mas na řízení, a naopak, funkcionář, který je umí nacházet a usiluje o jejich rozvíjení, nemá vnější rysy osobní podmanivosti. V podmínkách rozvinuté výstavby socialismu se stáva stále výrazněji rozhodující cestou rozvíjení aktivity mas vědecké zobecňování jejich zkušeností, vědecké zobecňování nových, progresivních tendencí ve všech oblastech společenského vývoje. Zpráva ÚV KSSS XXII. sjezdu KSSS hovoří o spojení strany s masami takto: „Spojení s masami . . . může být různé: hluboké a živé, anebo povrchní a upachtěné. Pro živé spojení musí mít stranický vedoucí mnoho kvalit: znalost věci, pokrokový přístup k různým stránkám hospodářské a kulturní výstavby. Vedoucí pracovník musí neustále obohacovat své znalosti upevňováním svého spojení se životem, studiem pokrokových zkušeností novátorů ve výrobě a úspěchů vědy a techniky. Takové znalosti se získávají, když stranický pracovník neustále podrobuje životní jevy marxistickému rozboru, jestliže si pečlivě všímá nových jevů, jestliže pomáhá je bránit a razit jim cestu.“²⁷

Funkcionář, jenž v etapě boje dělnické třídy o politickou moc byl bezprostředně spjat s dělníky své továrny, které organizoval do stávek, se členy svého partyzánského oddílu, jehož byl velitelem, nemůže řídit proces socialistického hospodářství na základě svého bezprostředního sejetí s hrdinským elánem soudruhů, kteří každodenně spolu s ním prožívali chvíle, kdy se rozhodovalo o dobytí státní moci. Musí se naučit vědecky, marxisticky zobecňovat technickou a ekonomickou iniciativu tisíců pracujících, které osobně nezná a nemůže znát, iniciativu, kterou nejde bezprostředně vidět a slyšet, kterou lze poznat pouze studiem jejich námětů a zlepšovacích návrhů, konfrontací jejich ekonomických a politických námětů s všestranným vědeckým rozбором místních podmínek z hlediska vědecky zdůvodněných a všestranně prodiskutovaných perspektiv. Jestliže se nenaučí, aby se těžištěm jeho řídicí práce stalo vědecké zobecňování, jestliže bude nadále ulpívat na tom, že vytváří bojovné odhodlání zdolat překážky v tom úzkém okruhu soudruhů, který ho denně obklopuje, povede to nutně k nepřátelskému, antagonistickému rozporu mezi úzkým kolektivem vedoucích pracovníků a mezi desetitisícovou a statisícovou masou okresu či kraje, který řídí.

Dogmatismus vždy přenáší na vývojově vyšší a složitější etapy měřítko a zákonitosti vývojově nižších etap. Pokud jde o vědecké poznání socialistických společenských vztahů, je obecným rysem dogmatismu, že uměle vnáší do poznání rozvinuté výstavby socialismu zákonitosti a hlediska etapy boje o politickou moc z prvního údobí vznikání socialistických výrobních vztahů, kdy byl pohyb socialistických výrobních vztahů ještě determinován především rozpornými zákonitostmi světové kapitalistické soustavy, a nikoliv především svými vlastními zákonitostmi. Dogmatismus nevychází z toho, že socialistické společenské bytí má své vlastní zákonitosti, jimiž se podstatně mění základní třídní určení.

Základem mylného, dogmatického pojetí současné epochy ze strany teoretiků

²⁷ Rudé právo 18. 10. 1961.

KS Číny je, že v celosvětovém měřítku uplatňují dlouholeté dogmatické redukování vnitřního samovývoje socialistických společenských vztahu na to, co platilo v etapě prehistorie socialistických společenských vztahů, v etapě jejich vzníkaní, kdy ještě nebyly rozhodující vlastní hybné síly socialistických společenských vztahů.

A naopak, teoretickým jádrem praktické renesance leninismu, jež probíhá v socialistických zemích od XX. sjezdu KSSS, je chápat socialistickou společnost dialekticky, tak, jak chápal Marx kapitalistickou společnost: jako dialektickou totalitu, jež se pohybuje na základě svých vnitřních rozporů, jež transformuje i své vnější vztahy ve vnitřní momenty svého samovývoje.

Teoretickým základem leninské politiky v podmínkách rozvinuté výstavby socialismu, jak ji po XX. sjezdu důsledně rozvíjí Sovětský svaz a socialistické země, inspirované linií XX. sjezdu, je důsledné uplatnění Marxova pojetí společenské formace jako dialektické totality, rozvíjející se svými vnitřními rozpory.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ДИАЛЕКТИЧЕСКОЕ ЦЕЛОЕ

Й. Ц и б у л к а

Дialektическое движение не сводится к становлению и отмиранию равно как и закономерности стабилизовавшихся уже целых не сводятся к структурным отношениям. Основой движения действительности является диалектических целых, движение, которое уже полностью определено внутренними противоречивыми тенденциями этих целых, их внутренними закономерностями. Фазис становления любого диалектического целого является фазисом его доисторического движения, в течение которого определение внешними условиями еще имеет перевес над внутренним определением имманентными внутренними противоречиями. Анализируя капиталистические производственные отношения, Маркс, как правило, отличал доисторический период капитализма, когда экономическое развитие определялось условиями внешней торговли, созданными неравномерным развитием и изолированностью феодальной экономики, от периода собственного саморазвития капитализма, когда первоначальные внешние условия возникновения капитализма становятся постоянно повторяющимся результатом внутреннего саморазвития капитализма.

Внутреннее саморазвитие, с одной стороны, включает в себя доисторические процессы, породившие его, с другой стороны, оно является источником новых, возникающих диалектических целых. Сама внутренняя противоречивость первоначального диалектического целого закономерно приводит к тому, что первоначально второстепенная сторона противоречия становится основной, закономерно ведущей к собственному диалектическому отрицанию и к возникновению качественно новому диалектическому целому. Внутренняя противоречивость исходного диалектического целого создает непрерывный диалектический переход от этого более низкого с точки зрения развития диалектического целого к более высокому диалектическому целому.

Догматическое понимание социалистических производственных отношений и всего социалистического общества при толковании эпохи развернутого строительства социализма, когда в Советском Союзе и позже также в других социалистических странах общественные отношения определяли общественные процессы, исходило из точки зрения доисторического периода, как будто бы социалистическое общество определялось прежде всего закономерностями развития мировой капиталистической системы, а не прежде всего своими собственными закономерностями развития. Крайнюю абсолютизацию этой доисторической точки зрения на социалистические общественные отношения представляет система теоре-

тических взглядов ЦК Коммунистической партии Китайской народной республики. Согласно этим взглядам, единственным развитым экономическим базисом, который в мировом масштабе определяет формы движения в обществе все еще являются закономерности развития международного капитализма. Зародыш такого принципиально ошибочного подхода следует видеть уже в понимании Сталиным социалистических общественных отношений, в утверждении, что внешние условия капиталистического окружения важнее внутренних закономерностей развития социалистических общественных отношений.

Детальное распределение задач уже в центре управления представляло собой специфический метод управления социалистическим хозяйством в СССР в тот период, когда в СССР социалистические производственные отношения только рождались, когда они не определялись еще своими собственными внутренними закономерностями развития, когда противоречие между капитализмом и социализмом было основным противоречием этого рождающегося социалистического общества.

Теоретическим ядром практического возрождения ленинизма, происходящего после XX-го съезда КПСС, является понимание социалистического общества как общества, определяемого своими собственными внутренними противоречиями, подобно тому, как Маркс понимал капиталистическое общество.

SOCIALISTIC CORRELATIONS OF PRODUCTION AS A DIALECTICAL TOTALITY

J. Cibulka

Dialectical movement cannot be reduced to origin and cessation, and the laws of wholes already stabilized cannot be reduced to structural relations. The basis of movement of reality is the proper history of dialectical wholes, i. e., that movement which is already fully determined by the internal contrasting tendencies of these wholes, by their internal laws. The stage of the origin of any dialectical whole is a stage of its pre-historical movement in the course of which determination by external conditions is still predominant over internal determination occurring by immanent internal contradictions. Marx, analyzing capitalistic correlations of production, was on principle making a distinction between the epoch of the prehistory of capitalism in which the economic development of production in the capitalistic way was determined by internal conditions of foreign trade originating still in conditions of disparity and isolation of feudal economy, and the epoch of the proper auto-development of capitalism where the original external conditions of the origin of capitalism become an ever anew reproduced result of internal auto-development of capitalism.

The internal auto-development incorporates on the one hand the pre-historical processes by which it originated, on the other hand it is the source of the genesis of new, newly originating dialectical totalities. It is the internal contradictiveness of the original dialectical totality which lawfully causes that the originally secondary element of contradiction becomes the primary factor lawfully leading to its own dialectical negation and to the origin of a qualitatively new dialectical totality. The internal contradictiveness of the original dialectical totality creates an incessant dialectical transition from this — from the viewpoint of development — genuinely lower dialectical totality to a — again from the viewpoint of development — higher dialectical totality.

The dogmatic view at socialistic correlations of production and at the entire socialistic society has interpreted also the epoch of developed socialistic build-up in which social processes both in the Soviet Union and later also in the other socialistic countries were determined by socialistic social relations — all this from the pre-historical point of view — as if socialistic society was determined in the first line by the laws of world capitalistic system, i. e., as if its life was not determined first of all by its internal laws. An extreme absolutization of the pre-historical view at socialistic social relations is the system of the theoretical opinion of the Central Committee of the Chinese Communist Party. According to this unrightful conception the only mature economic basis which in world relationship determines the forms of social movement, are still the laws of international capitalism. Germs of this basically erroneous approach can be found

already in Stalin's conception of socialistic social relations, i. e., in the conception according to which external conditions of capitalistic encirclement are more important than the internal laws of socialistic social relations.

The centrally controlled detailed division of tasks was the specific method of socialistic economy in the Soviet Union in an epoch in which socialistic correlations of production in that country were still in a stage of origination, when they were not yet determined by their own internal laws, where the controversy with capitalism was still the main contradiction of this socialistic society being in a phase of origination.

The theoretical core of the practical renaissance of Leninism occurring in the socialistic states following the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union is that socialistic society is to be understood as determined by its own internal contradictions just the same as Marx comprehended capitalistic society.

PROBLÉMY SOCIALIZMU A ODCUDZENIE

ANDRĚJ HLÁVEK

Filozofická problematika človeka, zvlášť problematika odcudzenia, ktorú marxistickí filozofi na celé desaťročia prenechali zabudnutiu a existencialistickej filozofii, dostáva sa približne od roku 1954 na stránky našej kultúrno-esejistickej a filozofickej tvorby.¹ Spočiatku sa rekonštruoval Marxov pojem odcudzenia, skúmali sa okolnosti, pre ktoré Marx, začínajúc *Nemeckou ideológiou*, upúšťal od používania termínu „odcudzenie“, vyjasňovalo sa, či sa Marx súčasne vzdal aj obsahu, ktorý do tohto termínu vložil v svojich raných prácach. Analýza ukázala, že nálepka „nestrávené hegelianstvo“, ktorú tomuto pojmu udelila naša filozofická tvorba v nedávnej minulosti, je podobne neopodstatnená ako tvrdenie existencialistov, že Marxovi a marxizmu je životná problematika človeka bytostne cudzia.

V počiatočnom období rekonštrukcie a rehabilitácie tohto Marxovho pojmu spájali sme odcudzenie iba so spoločenskými systémami, ktoré spočívali na súkromnom vlastníctve a na vykorisťovateľských vzťahoch. Nebrali sme vtedy do úvahy ani zmeny, ktoré nastali v kapitalistických krajinách od dôb Marxových. Tieto zmeny sa popri celkovom prehľbovaní procesu dehumanizácie životných podmienok a vzťahov ľudí prejavovali v ústupe hrubých foriem odcudzenia pred zjemnenými, dopúšťajúcimi osobitne po druhej svetovej vojne aj určitú vyššiu životnú úroveň proletárov.

O javoch a problematike odcudzenia za socializmu začali sme hovoriť v tej alebo onej forme a rovine až v posledných dvoch-troch rokoch,² pričom sme

¹ Schaffov rozbor príčin zanedbania problematiky človeka marxistickými teoretikmi ako aj príčin ich súčasného zvýšeného záujmu o túto problematiku nepochybne patrí medzi najhodnotnejšie partie jeho *Filozofie človeka* (VPL, Bratislava 1964).

² Nehovorím, prirodzene, o názoroch našich ideových protivníkov, ktorí veľmi dávno obviňujú socializmus z totalitarizmu a „dokazujú“, že javy odcudzenia imanentne prislúchajú socializmu, že vyplývajú z jeho podstaty, že „z podstaty socializmu ako totalitarizmu“ vyplýva likvidácia slobody osobnosti, popieranie a potláčanie ľudskej individuality v mase, anonymite a v prie-